

Inhoud

Voor wereldverbeteraars is het altijd oorlog 15

De lichamen van onbekenden 27

De zwaarst onderdrukten van allemaal 60

Plicht! Gij verheven en machtige naam die niets lieflijks of insinuerends omarmt, maar onderwerping vergt 84

Zowel rationeel als hartstochtelijk 95

Een toevallig vermogen dat in zijn grenzeloze domheid voortkomt uit een biologisch proces dat de uitdrukking van zo'n vermogen normaal gesproken onderdrukt:

Het ondermijnen van wereldverbeteraars, deel 1 131

De vernedering van onbekenden 148

De nalatenschap van dronkenlappen:

Het ondermijnen van wereldverbeteraars, deel 2 189

Zo'n God-dingetje 209

Nieren 233

Geef alsjeblieft snel antwoord 247

De kinderen van vreemden 267

De aspidistra is de Boom des Levens

Het ondermijnen van wereldverbeteraars, deel 3 318

Vanuit het universum gezien 333

Iets heel anders uit het leven 347

Dankbetuiging 355

Bronnen 358

Een jonge en een oudere man, de één student, de ander docent filosofie, zitten samen in een Thais restaurant in New Jersey te lunchen.

Jongeman: Ik weet niet goed hoe de wereld eruit zou zien als iedereen net zo zou denken als ik. Op de universiteit kregen we een gedachte-experiment voorgelegd: moet je je moeder van de verdrinkingsdood redden of twee onbekenden? Ik vind dat ik de twee onbekenden zou moeten redden, maar ik ben bang dat ik daar te slap voor ben omdat ik van mijn moeder hou. Misschien is het ook wel goed om zo in elkaar te zitten dat je van je moeder houdt. Ik weet niet hoe de wereld eraan toe zou zijn als iedereen die twee onbekenden boven hun moeder verkoos. Als ik over het boeddhisme lees en monniken het hierover hebben, wijzen zij er altijd op dat je dan niet minder om je moeder geeft, maar meer om die onbekenden. En als je evenveel om je moeder als om onbekenden geeft, gaat het alleen nog maar om de aantallen. En toch is het geen koele rekensom, maar empathie voor je medemens.

Er is nauwelijks een uitdrukking op het gezicht van de student te zien. De eerste indruk is dat hij in zichzelf teruggetrokken is, dat zijn emoties diep onder gedachten over altruïsme, rationaliteit en filosofische nauwkeurigheid verborgen liggen. Maar als hem gevraagd wordt naar zijn gedachten over lijden, roept dat woord vooral herinneringen op aan verschrikkingen waarover hij heeft

gelezen die mensen honderden jaren geleden hebben ondergaan of waar dieren aan ten prooi zijn gevallen, en die gedachten raken hem dan zo diep dat hij in huilen uitbarst. Wat aanvankelijk een gebrek aan emoties lijkt, blijkt juist een noodzaak te zijn om greep te houden op overweldigende emoties die zonder waarschuwing de kop op kunnen steken.

Oudere man: Dat kan toch niet? Als je om iedereen evenveel geeft, ga je minder om je moeder geven. Je kunt niet om iedereen evenveel geven als om je kinderen.

De docent is mager en heeft een baard, en hij heeft kinderen.

Jongeman: Het ligt eraan hoe je 'om iemand geven' definieert.

Oudere man: Het ligt er inderdaad aan hoe je dat definieert, maar jouw opvatting kan pas geloofwaardig zijn als je om iemand geven van je gevoelens scheidt; het moet een instelling zijn om iets te doen of zo. Stel je eens voor dat je om iedereen ter wereld net zoveel zou geven als om je kinderen. Je weet dat er altijd al mensen op afschuwelijke manieren om het leven zijn gekomen, en als dat hetzelfde gevoel bij je oproept als de afschuwelijke dood van je eigen kind zou doen, zou je door je eigen leed en verdriet totaal verlamd worden, en dan had je geen leven meer.

Jongeman: Zo vanzelfsprekend is dat niet. Stel dat een van je kinderen overleden is en dat je andere kind op het punt staat om ook dood te gaan. Dan doe je alles wat in je vermogen ligt om dat andere kind te redden.

Oudere man: Ja. Maar ik weet dat er op dit ogenblik duizenden mensen op verschrikkelijke manieren aan het doodgaan zijn, en als ik om al die mensen net zoveel als om mijn eigen kinderen zou geven, werd het leven onleefbaar. Die boeddhistische monniken vergissen zich. Volgens mij kun je de uitersten in

het om mensen geven pas echt begrijpen als je zelf kinderen hebt.

Voor wereldverbeteraars is het altijd oorlog

In vergelijking met liefde in dromen is de liefde in het echt wreed en beangstigend.

Fjodor Dostojevski, *De gebroeders Karamazov*

Dit boek gaat over het karakter van een type mens dat tegenstrijdige emoties oproept: de wereldverbeteraar. Ik bedoel niet de alledaagse deeltijdwereldverbeteraars, de mensen met een eerzame baan of die als vrijwilliger hun steentje bijdragen en dan 's avonds een normaal gezinsleven leiden. Nee, ik bedoel mensen die ernaar streven een ethisch zo voortreffelijk mogelijk leven te leiden. Mensen die zich tot morele goedheid aangetrokken voelen, gewoon omdat het kan. Mensen die zichzelf tot morele uitersten dwingen, die zichzelf volledig geven, tot voorbij wat redelijk lijkt. Ik bedoel de wereldverbeteraars waarbij andere mensen zich ongemakkelijk gaan voelen.

Deze mensen hebben een erg sterk plichtsbesef, zo sterk dat ze het merendeel van hun primaire impulsen kunnen onderdrukken om te doen wat zij denken dat ze horen te doen. Dat is een worsteling, maar die winnen ze meestal wel. Ze staan zichzelf maar zelden vrije tijd toe en geven nauwelijks geld aan zichzelf uit, want dan hebben ze meer om aan anderen te geven. Ze kennen wel vreugde en plezier-tjes, maar die moeten passen, die moeten hun plek verdienen. Daardoor kent de manier waarop zij hun leven leiden een zekere rigiditeit, een vorm van geconcentreerde engte, en in vergelijking met die levens is een gewoon bestaan maar fut- en doelloos. De maatstaven die zij zichzelf opleggen en de emoties die zij cultiveren – in de vorm

van zorg voor onbekenden, met een zekere onthechting van het gezin om voor die onbekenden te kunnen zorgen en met een bepaalde onverschilligheid voor basale pleziertjes – doen al gauw onmenselijk hoogstaand aan, en ze onderscheiden zich ermee van de rest van de mensheid.

Het leven van zo'n gretige wereldverbeteraar is een soort menselijke verhevenheid. Ik bedoel daarmee dat er weliswaar een hard soort schoonheid in zit, maar dat het woord 'mooi' de ambivalentie ervan niet goed weergeeft. Iets moois, zoals een bloem of een beekje, verschaft op een lieflijke manier genoeg en prikkelt een gevoel dat in de buurt van liefde komt. Een machtig ding, zoals een berg of een woeste zee, roept zowel ontzag als afschuw op. Wie ermee geconfronteerd wordt, ziet de grootse edelmoedigheid ervan maar ervaart ook het ongemak dat je het er niet lang in of op zou uithouden. Dat gevoel van overmacht hebben mensen ook met wereldverbeteraars – zo'n leven roept een mengeling van ontzag en ongemak op. Je zou het zelf in zo'n leven niet lang volhouden, en misschien zou je dat eigenlijk ook niet willen.

De wereldverbeteraar is zowel vrijer als minder vrij dan anderen. In de gebruikelijke betekenis van het woord is hij minder vrij, want hij voelt het als zijn plicht op een bepaalde manier op te treden, en die plicht roept altijd. In een oudere betekenis van het woord is hij echter vrijer, want hij heeft controle over zichzelf, waardoor zijn bedoelingen niet worden belemmerd door zwaktes die hij liever niet had gehad. Hij weet dat hij zich aan gemaakte beloften zal houden, dat hij iets zal doen als dat het juiste om te doen is en dat hij iets niet de rug zal toekeren omdat het moeilijk is. En daardoor is zijn leven wat hij wil dat het is.

De meeste mensen die goeddoen, helpen mensen uit hun omgeving. Iemand groeit op een bepaalde plek op, merkt dat er daar iets misgaat en probeert dat te herstellen. Of iemand heeft werk dat plotseling heldhaftigheid vereist, en doet op een beslissend moment wat er

gebeuren moet: een priester wiens kerk in oorlogstijd een toevluchts-oord wordt, of een verpleger die bij de uitbraak van een epidemie in een hospitaal werkt. In beide gevallen zorgt de hulpverlener voor de mensen om zich heen en probeert hij hun levens, levens die hij begrijpt omdat ze op dat van hem lijken, draaglijker te maken. Hij hoeft de mensen die hij helpt niet persoonlijk te kennen, maar hij heeft wel dingen met hen gemeen; het zijn in zekere zin zijn mensen. Er bestaat een organisch verband tussen hem en zijn werk.

Er is ook een ander type, en dan bedoel ik degene voor wie het uitgangspunt abstracter is. Hij heeft een sterk rechtvaardigheidsgevoel ten aanzien van de wereld in zijn geheel, en hij verlangt naar goedheid *an sich*. Zo iemand wil een juist leven leiden, heeft het gevoel dat hij recht moet zetten wat krom is en lijden moet verlichten, maar weet niet precies hoe hij dat moet doen en gaat dus op zoek naar een oplossing. Hij vindt niet dat hij zich in eerste instantie om mensen in zijn omgeving moet bekommeren, want hij wordt niet gedreven door het gevoel ergens deel van uit te maken, maar door de aandrang zo veel goed te doen als mogelijk is. Hij ervaart geen organisch, noodzakelijk verband tussen hemzelf en de hulp die hij biedt, want die hulp kiest hem in plaats van dat hij die hulp kiest. Met wereldverbeteraars bedoel ik die tweede groep. Ze zijn niet beter of minder goed dan die eersten, maar wel zeldzamer en moeilijker te begrijpen. Het doet onnatuurlijk aan om langs de eigen mensen naar een moreel idee te kijken, maar voor deze wereldverbeteraars geldt dat niet – voor hen is dat vanzelfsprekend.

De eerste soort roept niet het ongemak op dat wereldverbeteraars wel doen. De eerste soort wordt vaak een held genoemd, en 'held' is een veel minder ambivalent woord dan 'wereldverbeteraar' (waar held althans de moderne, alledaagse betekenis heeft; ik heb het niet over Achilles). Zo'n held stuit op een probleem en besluit om te helpen. Hij wordt daartoe aangezet door iets wat hij ziet, iets buiten hemzelf. Als hij niet helpt, leidt hij zijn gewone leven. Daardoor wordt zijn edelmoedige handelen niet als een terechtwijzing ervaren:

jij had nooit kunnen doen wat hij deed, want jij was daar toen niet, jij maakt geen deel van zijn wereld uit. Je kunt je altijd inbeelden dat jij hetzelfde had gedaan als je daar wel was geweest, want de held is ook maar een heel gewoon iemand, net als jij.

De wereldverbeteraar weet daarentegen dat er altijd en overal crises zijn, en hij gaat ernaar op zoek. Hij treedt niet spontaan op, hij bedenkt zijn goede daden van tevoren, in koelen bloede. Hij kent misschien wel compassie, maar compassie is niet de reden dat hij doet wat hij doet. Hij had al besloten te gaan helpen voordat hij de-gene die zijn hulp nodig heeft had gezien. Hij kent geen gewoon leven, want goeddoen is zijn leven. Dat maakt hem tot een goed mens, maar er zit ook een perverse kant aan: hij houdt van noodweer, hij is een soort deugdzame jager op andermans ongeluk. En daardoor zijn wereldverbeteraars ook altijd wél een terechtwijzing: jij weet, net als zij, dat er altijd wel ergens iemand hulp nodig heeft.

Het woord ‘wereldverbeteraar’ heeft natuurlijk vaak iets neerbui-gends. Het duidt maar al te vaak op een raar soort bemoeial die wil helpen, maar uiteindelijk alleen maar zijn neus in andermans zaken steekt. Het gaat vaak ook over iemand die ergerlijk serieus is, of pe-dant, of zelfingenomen, of overdreven kritisch. Benjamin Franklin liet zijn streven naar morele perfectie varen toen hij besepte dat ‘de extre-me aardigheid waar ik mezelf toe dwong een soort morele ijdelheid was waarmee ik, als het algemeen bekend werd, mezelf belachelijk maakte; een perfect personage kon weleens het ongemak van af-gunst en haat ten deel vallen, en een welwillend mens kon zich voor de instemming van vrienden maar beter een paar onvolkomenheden aanmeten.’

Maar ook al betekent ‘wereldverbeteraar’ niets anders dan dat ie-mand probeert zo veel mogelijk goed te doen, dan nog zit er scep-sis en zelfs antagonisme in. Een van de oorzaken daarvan is schuld, want niemand wordt graag – impliciet of anders – op zijn eigen zelf-zuchtigheid gewezen. Een andere is ergernis, want niemand laat zich

graag – impliciet of anders – vertellen hoe hij zijn leven moet leiden of op de vingers getikt worden over hoe hij dat doet. En niemand is graag begunstigde van liefdadigheid. Maar dat is niet het hele verhaal. Bij ngo's werkende wereldverbeteraars roepen vaak wantrouwen op, want geld voor hulp wordt vaak verkwist en schaadt soms zelfs de mensen die ermee geholpen zouden moeten worden. Ook dat is echter niet het hele verhaal.

Ambivalentie tegenover wereldverbeteraars komt voort uit een diepe onzekerheid over hoe een mens hoort te leven. Is het goed om een moreel gezien zo deugdelijk mogelijk leven, een heilig leven, te leiden? Is het goed om ten koste van je eigen mensen voor onbekenden te zorgen? Is het goed om je te verplichten tot een strenge moraliteit die spontaniteit en vrijheid beperkt? Kan een mens zichzelf meedogenloze maatstaven opleggen zonder zelf meedogenloos te worden? Is het aanmatigend en zelfs blasfemisch van iemand om te denken dat hij de wereld kan herscheppen, of dat het er überhaupt toe doet wat hij doet met zijn leven, dat toch niet meer dan een korte fonkeling in een weids universum is? Hoort moraliteit het grootste goed van de mens te zijn, datgene waarvan het oordeel boven al het andere verheven is?

De filosofe Susan Wolf schreef dat een in moreel opzicht perfect persoon een onaantrekkelijk, oneigenlijk wezen is, dat niet wordt geprikkeld door de liefhebberijen en voorkeuren van gewone mensen, maar door een onnatuurlijke verheerlijking van de plicht. In een leven dat helemaal aan de plicht is gewijd, is geen ruimte voor schoonheid, en nauwelijks voor plezier. 'Moraliteit is zelf niet erg geschikt voor passie,' schrijft ze (hoezeer wereldverbeteraars merkwaardig worden gevonden blijkt wel uit het feit dat een moraalfilosoof het onnatuurlijk vindt dat iemand gepassioneerd over moraliteit zelf is. Wolf is niet de enige die er zo over denkt; een passie voor moraliteit is een passie voor goedheid, een soort seculiere vorm van een passie voor God, en dat vonden we vroeger niet zo raar). Wolf betoogt dat we onze gedachten over de plaats van moraliteit in het leven moeten herzien